

Νεο επιπεδο

Δίμηνο Δελτίο ποίησης και τέχνης

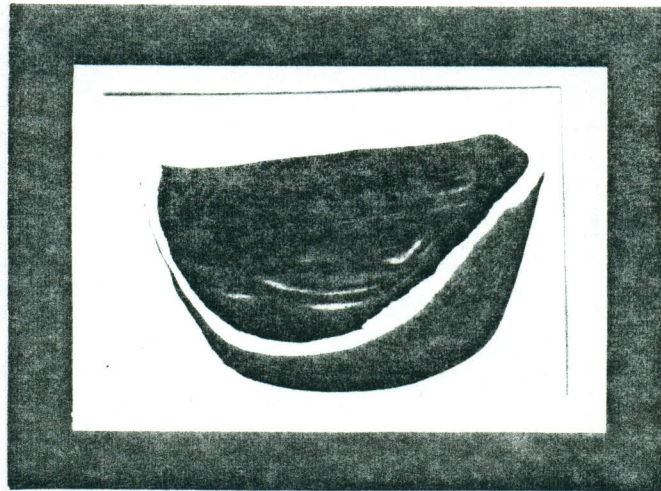
Ὁ Καλλιτέχνης είναι μία ὕπαρξη·
αὐτὸς ὁ ἴδιος είναι φύση,
ἓνα κομμάτι φύσης μέσα στὴν
ἐπικράτεια τῆς φύσης.

Πάουλ Κλέε

Περίοδος δεύτερη
Χρόνος δεύτερος

7

Ἰούνιος - Ἰούλιος 1990

Ζωγραφιά: Μιχάλης Μανουσάκης

ΜΟΝΟΤΟΝΙΚΟ: Η γλωσσική αναγκαιότητα και η ατυχής επιλογή του Στάθη Κουτσούνη

1. Τόνος, γενικά, είναι η έξαρση της φωνής σε ορισμένα σημεία μιάς εκφωνούμενης γλωσσικής ενότητας (λέξεως ή φράσεως). Διακρίνονται δύο είδη τόνου: ο δυναμικός και ο μουσικός.

Στον δυναμικό τονισμό η έξαρση της φωνής σχετίζεται με την ένταση και σημαίνει ότι κάποια λέξη στη φράση και σε μιά ορισμένη συλλαβή της¹ εξαιρείται τονικά και ακούγεται εντονότερα από τις άλλες. Κυριότερες λειτουργίες του δυναμικού τονισμού είναι η αντιπαρατακτική (η αντιπαράταξη της τονιζόμενης συλλαβής προς τις υπόλοιπες άτονες, έτσι ώστε να κατανοηθεί καλύτερα το γλωσσικό μήνυμα) και η διακριτική (η σημασιολογική διαφοροποίηση των λέξεων, π.χ. σκόρπιος: σκορπίος). Δυναμικό τονισμό έχουν οι περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες (Ελληνική, Αγγλική, Γαλλική, Ισπανική κ.ά.).

Στον μουσικό τονισμό η έξαρση της φωνής σχετίζεται με το ύψος. Η τονιζόμενη δηλ. συλλαβή εκφωνείται σε υψηλότερη ή χαμηλότερη κλίμακα. Μουσικό τόνο έχουν η Σουηδική, η Νορβηγική και πολλές αφρικανικές και ασιατικές γλώσσες (Ιαπωνική, Κινεζική κ.ά.). Και ο μουσικός τόνος διαφοροποιεί σε πολλές γλώσσες τη σημασία των λέξεων. Υπάρχουν μάλιστα περισσότερα είδη μουσικού τόνου², σε αντίθεση με τον δυναμικό, που είναι ένας και μοναδικός.

Όπως γίνεται φανερό, ο δυναμικός τόνος επηρεάζει μιά ολόκληρη φωνητική ομάδα (λέξη ή φράση), ενώ ο μουσικός αφορά σε κάθε συλλαβή.

2. Είναι γνωστό ότι η αρχαία ελληνική γραφή ήταν συνεχής (χωρίς κενά διαστήματα) και μεγαλογράμματη. Τόνοι δέ δηλώνονταν. Ο τονισμός της αρχαίας ήταν μουσικός και συνδέονταν άμεσα με τη μετρική κατάσταση των συλλαβών³. Υπήρχε, επομένως, άρρηκτη σχέση μεταξύ τόνου και προσωδίας, πράγμα το οποίο καθόρισε κοινή τύχη στην εξέλιξή τους. Με τη βαθμιαία δηλ. υποχώρηση της προσωδιακής διακρίσεως (από τον 3ο αι. π.Χ. μέχρι τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες) άρχισε να συντελείται και η μετατροπή του τονισμού από μουσικό σε δυναμικό, κάτι που πρέπει να είχε ολοκληρωθεί ως τον 5ο αι. μ.Χ.

Οι τόνοι ως σημεία (τονικά σημάδια) επινοήθηκαν στους χρόνους της Κοινής. Πρωτοχρησιμοποιήθηκαν από τον Αριστοφάνη τον Βυζάντιο (ακανόνιστα και κυρίως για τη διάκριση ομογράφων τύπων: νόμος-νόμος) γύρω στα 200 π.Χ. Από τον 2/3ο αι. μ.Χ., με την άρση της προσωδίας και τη συστηματοποίηση του τονικού συστήματος από τους Αλεξανδρινούς (Ηρωδιανός κ.ά.), οι τόνοι άρχισαν να δηλώνονται στα φιλολογικά κυρίως κείμενα⁴. Και μόλις κατά τον 9/10 αι. μ.Χ. γενικεύεται στο Βυζάντιο η χρήση τους, μαζί με την καθιέρωση της μικρογράμματης γραφής. Συνεπώς, οι τόνοι με τη μορφή που χρησιμοποιούνταν μέχρι πρόσφατα (οξεία, βαρεία, περισπωμένη, ψιλή, δασεία⁵) είναι σχετικά νεότερο φαινόμενο⁶.

Πρώτες φωνές, αντίθετες στη χρήση του συγκεκριμένου τονικού συστήματος, ακούστηκαν κατά τον 18/19ο αι. από τον Ι. Βηλαρά, τον Α. Παλίδα, τους καθαρευου-

σιάνους λογίους Ν. Φαρδύ και Ι.Ι. Σκυλίτη κ.ά. Αργότερα, πολλοί δημοτικιστές από τον Ψυχάρη και μετά (Πάλλης, Βλαστός, Γιαννίδης, Τριανταφυλλίδης, Κακριδής⁷, Ρώτας, Κριαράς κ.ά.) θέτουν άμεσα το θέμα της κατάργησης των τόνων και των πνευμάτων. Τελικά με το προεδρικό διάταγμα 297/1982 καθιερώθηκε επίσημα στη χώρα μας το μονοτονικό σύστημα⁸.

3. Γίνεται σήμερα αποδεκτό ότι οι τόνοι επινοήθηκαν σε μιά συγκεκριμένη χρονική περίοδο της γλωσσικής μας ιστορίας, προκειμένου να εξυπηρετηθούν ειδικές ανάγκες⁹. Οι ανάγκες αυτές έχουν σήμερα εκλείψει. Επομένως, η αντικατάσταση του πολυτονικού από ένα σύστημα μονοτονικό ήταν γλωσσικώς αναγκαία.

Ας δούμε όμως ποιά αρχή προτάθηκε στην επιλογή του ισχύοντος μονοτονικού. Διαβάζουμε στις «Οδηγίες για την εφαρμογή του μονοτονικού συστήματος»¹⁰ του Υπ. Παιδείας: «η γραφική παράσταση του τόνου της λέξης αποβλέπει βασικά στη διευκόλυνση της ανάγνωσης και δέν πρέπει να σχετίζεται με τον τόνο της φράσης, δηλαδή με τη δυνατότερη προφορά μιάς λέξης μέσα στη φράση». Ακόμη, ο Ε. Κριαράς, πρόεδρος της επιτροπής που εισηγήθηκε το είδος του ισχύοντος μονοτονικού, γράφει: «Η αρχή που επρυτάνευσε στην πρόταση της επιτροπής δέν ήταν να χρησιμοποιηθεί σημάδι τονισμού, εκεί που υπήρχε στην προφορά πραγματικός τόνος. Ένα τέτοιο σύστημα δέ θα ήταν μόνο πολυτελές σε αριθμό σημαδιών, αλλά και δυσεφάρμοστο γιατί το ποιές λέξεις (μονοσύλλαβες ιδίως) πραγματικά τονίζονται είναι ένα πρόβλημα δύσκολο για τον καθένα, ακόμη και για τον ειδικό μελετητή. Αλλά ούτε πρόθεσή μας ήταν να διαχωρίσομε με σημάδια τις ομόηχες λέξεις που κατά τις περιστάσεις αλλάζουν χρήση και σημασία, αλλά απλώς να διατηρήσομε τα σημάδια εκείνα που θα μας βοηθούσαν στη σωστή ανάγνωση και κατανόηση, αδιαφορώντας άν θα υπήρχαν με το σύστημα και λέξεις που θα τονίζονταν στην προφορά και δέ θα είχαν στη γραφή τονικό σημάδι. Δέσποσε η αρχή να χρησιμοποιηθεί τονικό σημάδι όπου ήταν απαραίτητο»¹¹.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό, νομίζω, ότι η αρχή στην οποία στηρίχθηκε η επιτροπή (και δέχτηκε το Υπουργείο) για την επιλογή του καθιερωμένου μονοτονικού ήταν βεβιασμένη, πολύ απλοϊκή και αντιεπιστημονική. Έρχεται σε τρανταχτή αντίθεση με τα γλωσσικά / φωνολογικά δεδομένα, αφού η γραφική παράσταση του τόνου δέ «συσχετίζεται με τον τόνο της φράσης, δηλαδή με τη δυνατότερη προφορά της λέξης μέσα στη φράση» δέν χρησιμοποιείται σημάδι τονισμού «εκεί που υπήρχε στην προφορά πραγματικός τόνος»: δέν διαχωρίζονται με τονικό σημάδι οι «ομόηχες λέξεις που κατά τις περιστάσεις αλλάζουν χρήση και σημασία». Ακόμη το γεγονός ότι πρόθεση της επιτροπής ήταν να διατηρηθούν «απλώς τα σημάδια εκείνα που θα μας βοηθούσαν στη σωστή ανάγνωση και κατανόηση, αδιαφορώντας άν θα υπήρχαν με το σύστημα και λέξεις που θα τονίζονταν στην προφορά και δέ θα είχαν στη γραφή τονικό σημάδι», η πρόταση δηλ. ενός εύκολου στην εκμάθη-

ση μονοτονικού, που δέ θα ταλαιπωρήσει τους χρήστες του, δείχνει λαϊκιστική αντίληψη, αλλά και προχειρότητα: αφού, όπως θα γίνει φανερό στη συνέχεια, υπάρχει δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί ένα μονοτονικό, το οποίο και στη γλωσσική πραγματικότητα θα ανταποκρίνεται και εύκολο στην εκμάθηση και τη χρήση του θα είναι.

4. Με βάση τους γενικούς κανόνες του ισχύοντος μονοτονικού δέν τονίζονται, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων, οι μονοσύλλαβες λέξεις και τονίζονται πάντοτε οι υπερμονοσύλλαβες. Η γλωσσική όμως πραγματικότητα μας δείχνει ότι υπάρχουν πολλές μονοσύλλαβες λέξεις που τονίζονται, αλλά και δισύλλαβες που δέν τονίζονται. Αυτό καταρχήν φαίνεται πολύ απλά, όταν διαβάσομε με φυσικό τρόπο ένα κείμενο. Από το σημείο αυτό ξεκίνησε αρχικά και η δική μου ένσταση για το ισχύον μονοτονικό¹². Παρατήρησα δηλαδή ότι υπήρχε μια διάσταση ανάμεσα σ' αυτό που στην πραγματικότητα τονίζονταν ή δέν τονίζονταν και σ' αυτό που η τονική γραφή παρίστανε ως τονισμένο ή άτονο, με αποτέλεσμα να ανακόπτεται η φυσική γλωσσική ροή. Δέν έμενε λοιπόν παρά να κωδικοποιηθούν ποιές λέξεις τονίζονται και ποιές δέν τονίζονται, πράγμα το οποίο ούτε «δύσκολο πρόβλημα» είναι, ούτε «σύστημα δυσεφάρμοστο».

Μιά φυσική (χωρίς ιδιαίτερο επιπονημό) ανάγνωση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τονίζονται οι οπωσδήποτε και πάντοτε, ανεξαρτήτως αριθμού συλλαβών, τα ουσιαστικά, τα επίθετα, τα ρήματα, τα επιρρηματα, τα επιφωνήματα και οι ηχομιμητικές λέξεις. Και συνήθως (όχι όμως πάντοτε) δέν τονίζονται οι λειτουργικές λέξεις (άρθρο, αντωνυμίες, μόρια, προθέσεις, σύνδεσμοι). Οι άτονες λέξεις, όπως γίνεται αντιληπτό, είναι στο λόγο λιγότερες σε αριθμό, χρησιμοποιούνται όμως πολύ συχνά.

Παραθέτω τις άτονες λέξεις της γλώσσας μας, όπως είναι στο βιβλίο του Ε. Πετρούνια: Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική Ανάλυση (βλ. βιβλιογραφία), σ. 559: - Κατάλογος άτονων λέξεων στα νέα ελληνικά

- 1) Το οριστικό άρθρο (ο, η, το, του, της, του, τον, την, το, οι, τα, των, τους, τις, τα)
- 2) Οι προσωπικές αντωνυμίες (μου, σου, του, της, του, με, σε, τον/τονε, τη(ν)/τηνε, το, μας, σας, τους, τις/τες, τα, το, τη, το)
- 3) Οι κτητικές αντωνυμίες (μου, σου, του, της, του, μας, σας, τους)
- 4) Το αναφορικό μόριο (που)
- 5) Το αναφορικό επίρρημα (οπου)
- 6) Οι προθέσεις: σε, απο, με, για, προς, παρα (στη σημασία «λιγότερο»), κατα (δηλώνει κατεύθυνση ή «σύμφωνα με»)
- 7) Οι σύνδεσμοι: και (συμπληκτικός), που, πως, ότι (ειδικί) μα (αντιθετικός), που, γιατί, τι (αιτιολογικοί), για, γιανα (τελικί)
- 8) Τα ρηματικά μόρια: θα, να, ας
- 9) Το τροπικό επίρρημα: αλα (συνήθως ως όρος μαγειρικής).

Όπως φαίνεται πρόκειται για μονοσύλλαβες κυρίως λέξεις και λίγες δισύλλαβες που μαθαίνονται εύκολα, επειδή ανήκουν σε λογικές κατηγορίες.

Βασική αρχή που προτανέυει στο νέο αυτό μονοτονικό είναι: τονικό σημείο

γράφεται σε κάθε συλλαβή της λέξης που εξαιρείται τονικά μέσα στη φράση και μόνο σ' αυτή.

5. Αντιπαραβάλλοντας το ισχύον μονοτονικό με αυτό που παρουσιάσαμε εδώ, εύκολα διαπιστώνει κανείς τα πλεονεκτήματα του δεύτερου:

- ανταποκρίνεται στα γλωσσικά δεδομένα
- λειτουργεί σημασιολογικά διακριτικά στις ομόγραφες και σε αρκετές ομόηχες λέξεις

- μαθαίνεται και χρησιμοποιείται εύκολα. Έχοντας κανείς υπόψη του τη γενική αρχή και τον κατάλογο των άτονων λέξεων, αποφεύγει τις παρανοήσεις και τα λάθη¹³, στα οποία οδηγούν οι πολύπλοκοι και ασυνεπείς κανόνες του ισχύοντος μονοτονικού¹⁴

- είναι ανοιχτό σε τροποποιήσεις. Σε περίπτωση διαφοροποιήσεως των γλωσσικών δεδομένων, μπορεί να τροποποιηθεί αντίστοιχα και ο κατάλογος των άτονων λέξεων.

6. Έγινε, υποθέτω, φανερό ότι η επιλογή του ισχύοντος μονοτονικού ήταν τουλάχιστον ατυχής. Ωστόσο, δεν είναι καθόλου αργά να επανεξεταστεί και να δοθεί διέξοδος στην προχειρότητα και την ευκολοθηρία που μας διακρίνει. Είναι θέμα που ενδιαφέρει, νομίζω, κάθε άνθρωπο με ελάχιστη γλωσσική ευαισθησία.¹⁵

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σε ορισμένες περιπτώσεις, στην ίδια λέξη ακούγεται και δεύτερος τόνος (π.χ. η ποίησή της είναι αλληγορική).
2. Στην Κινεζική π.χ. η λ. Shiyān παίρνει τις εξής σημασίες, ανάλογα με τον μουσικό τόνο: shīyān=πέπρωμα, shīyán=αλάτι, shìyān=δοκιμή, shìyān=επανάληψη, shīyān=όρκος.
3. Με τη διάκριση δηλ. των φωνηέντων σε μακρά και βραχεία.
4. Η χρήση των τόνων στην εποχή αυτή διευκόλυνε δύο καταστάσεις: την προσέγγιση και εκμάθηση των παλιότερων φιλολογικών κειμένων και την εκμάθηση της

ελληνικής ως ξένης γλώσσας από τους αλλοεθνείς (Ρωμαίους, Αιγυπτίους κ.ά.).

5. Σχετικά με τα πνεύματα αναφέρω τα εξής: Η δασεία ήταν αρχικά φθόγγος (H), ο οποίος στη συνέχεια σιγήθηκε. Η επιπόνη του δασέος πνεύματος έγινε στους χρόνους της Κοινής, η χρήση του όμως γενικεύτηκε τον 9ο αι. μ.Χ. (H → | → →). Η ψιλή δήλωνε την έλλειψη δασέος πνεύματος.

6. Πριν φτάσουμε στο συγκεκριμένο αυτό σύστημα τονισμού, η τονική ορθογραφία πέρασε από διάφορα στάδια, υπερβολικά αλλά και κομικά τις περισσότερες φορές. Όπως στην περίπτωση που σε κάθε συλλαβή της λέξης έμπαινε βαρεία, ενώ στην τονιζόμενη τίποτε (γύμνασιόν) ή στην περίπτωση που σε κάθε άτονη συλλαβή έμπαινε βαρεία και στην τονιζόμενη οξεία (πόλυτρόπών).

7. Ο Ι. Θ. Κακριδής διώχθηκε μάλιστα, επειδή τόλμησε να τυπώσει βιβλίο του σε μονοτονικό (Η δίκη των τόνων).

8. Πριν καθιερωθεί το ισχύον μονοτονικό (αλλά και μετά) προτάθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν διάφοροι τύποι μονοτονικού, καθώς και το α-τονικό σύστημα. Όσον αφορά το τελευταίο θα ήθελα να πω ότι η γλώσσα μας απαιτεί τη γραφική παράσταση του τονισμού της για πασιφανείς λόγους (διαφοροποίηση ομογράφων κ.ά.). Δεν κατανοώ, συνεπώς, την επιμονή κάποιων (ή κάποιου;) που επιμένουν στην α-τονική γραφή, ως συνεπείς τάχα απόγονοι του Ι. Βηλαρά και της «Ρομελικής γλώσσας» του. Όσον αφορά τους διάφορους τύπους μονοτονικών δεν διαφοροποιούνται πολύ από το ισχύον, εκτός ελαχίστων, όπως θα δούμε, περιπτώσεων. Μάλιστα έχουν γίνει και ατυχέστερες επιλογές. (Βλέπε περίπτωση, όπου δεν τονίζεται το σαφώς έντονο «ή» διαζευκτικό).

9. Οι γνωστότερες αυτές ανάγκες ήταν άσχετες με την υφή της ελληνικής γλώσσας. Η αντικατάσταση, λοιπόν, της ποικιλίας των τονικών σημείων με έναν τόνο δεν αλλοιώνει τη φυσιογνωμία της γλώσσας μας. Επιπλέον, το γραφικό της σύστημα γίνεται οικονομικότερο.

10. «Οδηγίες για την εφαρμογή του μονοτονικού συστήματος στα σχολεία της Γενικής Εκπαίδευσης» Αθήνα 1982.

11. Ε. Κριαράς: Το καθιερωμένο μονοτονικό (πρόλογος στον τόμο Α. ΓΕΩΡΓΙΟΥΠΑΠΑΔΑΚΟΥ: Το μεγάλο λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας, Μαλλιάρης-Παιδεία).

12. Ερευνώντας αργότερα το θέμα διαπίστωσα ότι τουλάχιστον δύο διακεκριμένοι γλωσσολόγοι, οι καθηγητές Στάτος και Πετρούνας έχουν χρησιμοποιήσει στα κείμενά τους μονοτονικό που ανταποκρίνεται στις γλωσσικές απαιτήσεις. Ο Πετρούνας μάλιστα έχει προτείνει «λογικό», όπως το ονομάζει, μονοτονικό - βλ. Ε. Πετρούνας: Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική Ανάλυση, μέρος α', θεωρία, ΘΕΣ/ΝΙΚΗ 1984, σσ. 542 κ.ε. - και θα ήταν παράλειψή μου, αν δεν έλεγα ότι οι κω-

δικοποιημένες απόψεις του με βοήθησαν στη σύνταξη αυτού του άρθρου.

13. Τα περισσότερα λάθη που συναντούμε σε γραπτά, όπου χρησιμοποιείται το ισχύον μονοτονικό, είναι περιπτώσεις κατά τις οποίες βρίσκουμε τονικά σημάδια σε μονοσύλλαβες λέξεις που, ενώ τονίζονται στην πραγματικότητα, το καθιερωμένο μονοτονικό δεν απεικονίζει στη γραφή τον τόνο τους (τό 'πα: το 'πα, τί (ερ.): τι, ποίος: ποιος κ.ά.). Χαρακτηριστική περίπτωση όπου η ίδια η γλώσσα αντιστέκεται στη διαστρέβλωση των δεδομένων της. Μήπως κι αυτό δεν είναι ένα επιχείρημα για την αναθεώρηση του ισχύοντος μονοτονικού;

14. 'Αν προσέξει κανείς τις «διασαφήσεις και οδηγίες» για την εφαρμογή του καθιερωμένου μονοτονικού, εύκολα θα διαπιστώσει τη δυσκολία του, συγκριτικά με το μονοτονικό που παρουσιάσαμε εδώ.

15. Δεν ισχυρίζομαι βεβαίως ότι εξάντησα το θέμα σε όλες τις λεπτομέρειές του. Αυτό δε θα ήταν δυνατό να γίνει σ' ένα άρθρο, στο οποίο πρόθεση του γράφοντος είναι να δημιουργήσει προβληματισμούς, με στόχο την αναθεώρηση του ισχύοντος μονοτονικού. Δημοσιεύω μάλιστα τους δικούς μου προβληματισμούς, συμβολικά, σ' ένα λογοτεχνικό περιοδικό. Οι λογοτέχνες, κατεξοχήν ευαίσθητοι σε γλωσσικά ζητήματα, όπως και η ίδια η φύση της τέχνης του απαιτεί και η σημαντική συμβολή τους στη γλωσσική μας ιστορία δείχνει, στην προκειμένη περίπτωση, απ' όσο ξέρω, αδράνησαν. Είτε έμειναν προσκολλημένοι στο παλιονικό σύστημα, αδυνατώντας να αφομοιώσουν τη σύγχρονη γλωσσική πραγματικότητα, είτε δέχτηκαν άκριτα το καθιερωμένο μονοτονικό. Κι όμως, μία συνάντηση της λογοτεχνίας με την επιστήμη θα μπορούσε, στο συγκεκριμένο τουλάχιστον πρόβλημα, να δώσει λύσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Θ. ΚΑΡΖΗ: Τα σωστά ελληνικά, Εκδ. Φιλιππότη, 1987.
2. Ε. ΚΡΙΑΡΑ: Το καθιερωμένο μονοτονικό (πρόλογος στον τόμο Α. ΓΕΩΡΓΙΟΥΠΑΠΑΔΑΚΟΥ: Το μεγάλο λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας, Μαλλιάρης-Παιδεία).
3. GEORGES MOUNIN: Κλειδιά για τη γλωσσολογία, μετφρ. Άνας Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, ΜΙΕΤ, 1984.
4. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ: Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας, Αθήνα, 1985.
5. Ε. ΠΕΤΡΟΥΝΙΑΣ: Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική Ανάλυση, μέρος α', θεωρία, ΘΕΣ/ΝΙΚΗ, 1984.
6. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ: Οδηγίες για την εφαρμογή του μονοτονικού συστήματος στα σχολεία της Γενικής Εκπαίδευσης, Αθήνα, 1982.
7. Δ. ΧΕΙΛΑ-ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ: Στοιχεία (αρθρωτικής) φωνητικής και (δομικής) φωνολογίας, Αθήνα, 1985.